

ФАКТОРИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті розглядаються поняття "самовизначення", "професійне становлення особистості". Актуалізується проблема становлення професіонала, проблема особистісного і соціального розвитку майбутнього спеціаліста як суб'єкта соціальної дії та основні фактори впливу на вибір професії.

Ключові слова: самовизначення, професійне становлення особистості.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, в умовах формування ринкових відносин й інтенсивного становлення ринку праці, стають значно жорсткими вимоги до рівня кваліфікації спеціалістів у всіх галузях народного господарства. Формування висококваліфікованого, мобільного, активного і конкурентоздатного професіонала можливе лише за умови всебічного розвитку особистості, її здібностей, творчого потенціалу. Профінформаційна і профконсультативна робота з молоддю набуває особливої актуальності на етапі завершення учнями середньої освіти. У ранньому юнацькому віці загострюються потреби молодшої людини в самопізнанні, самосвідомості і саморозумінні, актуалізуються процеси особистісного, соціального й професійного самовизначення.

Профорієнтаційна робота в освітніх навчальних закладах здійснюється завдяки старим методам, є малоефективною, не відповідає вимогам сучасного життя. Спроби вплинути на професійне самовизначення особистості без урахування суб'єктних аспектів індивідуальної профорієнтаційної ситуації призводить до формальних стосунків у профконсультуванні. Головний недолік профорієнтаційних підходів – неврахування інтересів людини, відірваність від її справжніх потреб і проблем, зосередженість не на особистості і не на явищах психологічної реальності, а на заходах, які здійснювались за неефективними схемами. Це і є однією з причин недостатнього опрацювання в теорії профорієнтації проблеми суб'єктної сторони професійного самовизначення особистості.

В умовах нової соціально-економічної дійсності частина молодих людей опинилася в стані розгубленості по відношенню до свого професійного майбутнього. Це дозволяє говорити про проблему професійного самовизначення особистості як про реальність. Дослідники повинні спрямувати свої зусилля на розробку особистісно орієнтованої технології професійної орієнтації, якою могли б скористатися практичні психологи і педагоги. Перед ними постає задача надання допомоги і підтримки молодій людині, як на етапі професійного вибору, так і на етапі професійного навчання. Особистість з її потребами, інтересами, прагненнями необхідно поставити в центр всього профорієнтаційного процесу, спрямованого на вивчення процесів її самоорієнтації і самовизначення. У зв'язку з цим, профорієнтаційне самовизначення особистості постає як життєво важлива проблема. Для організації такої підтримки необхідні знання особливостей професійного самовизначення молодшої людини, факторів і умов, що впливають на нього.

Г.С. Костюк, П.А. Шавір, Б.А. Федорішин, Н.С. Пряжніков, В.А. Орлов, Г.О. Балл, І.П. Маноха підкреслюють значущість особистісного підходу в практиці профорієнтації, значущість індивідуальних особливостей, потреб, інтересів людини як суб'єкта професійного самовизначення.

Мета статті – виявлення факторів, умов та індивідуальних особливостей професійного самовизначення особистості.

Процес професійного самовизначення обумовлений виникненням, розширенням діяльності суб'єкта, завдяки якій відбувається його зв'язок з факторами профорієнтації. Самовизначення є компонентом цієї діяльності.

Визначення сутності професійного самовизначення займає важливе місце в творчому пошуку не тільки педагогів і психологів, але й філософів, методологів, представників різних напрямків науки і мистецтва. Важливим критерієм розвитку професійної орієнтації є реальна проблема свободи вибору [8, с.13].

Поняття "професійне становлення особистості" є дуже поширеним у сучасній психології. Узагальнена психологічна характеристика професіонала може бути представлена, на думку А.К.Маркової, таким чином: спеціаліст, з високим рівнем професійної діяльності; свідомо змінює себе в праці; зі своїм індивідуальним призначенням; стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї професійної діяльності і підвищує престиж своєї професії в суспільстві [6].

У вітчизняній педагогіці і психології накопичено досвід у галузі теорії професійного самовизначення. У класичних дослідженнях у галузі професійної орієнтації і профконсультації особлива увага приділяється особистісним аспектам професійного самовизначення.

Поняття "самовизначення" співвідноситься з такими поняттями як "самоактуалізація", "самореалізація", "самоздійснення". Багато дослідників пов'язують самореалізацію, самоактуалізацію з трудовою діяльністю, з працею.

Є.О. Клімов виокремлює два рівні професійного самовизначення: гностичний (перебудова свідомості і самопізнання); практичний (реальні зміни соціального статусу людини) [4, с.120].

Самовизначення передбачає не тільки "самореалізацію", але й розширення своїх можливостей – "самотрансценденцію" (за Франклом): повноцінність людського життя визначається через її трансцендентність, тобто здатність виходити за межі самого себе, а головне – в умінні людини знаходити нові смисли в конкретній справі і в усьому своєму житті. Таким чином, саме сенс визначає сутність самовизначення і самотрансценденції.

Розуміння професійного становлення особистості розуміється як процес прогресивної зміни особистості в професійній діяльності під впливом власної активності, спрямованої на самовдосконалення. Професійне становлення являє собою достатньо складний, тривалий, рухливий, багатоплановий процес.

Е.Н. Головаха і А.А. Кронік при плануванні і розгляді життєвого шляху людини використовують розроблену ними ідею "суб'єктного підходу".

Існує чимало зарубіжних досліджень у галузі профорієнтації. Наприклад, А.Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку і виокремив як центральне поняття самоактуалізацію – як прагнення людини вдосконалюватися, виражати, проявляти себе в значущій для себе справі".

Н. Гіберс і І.Мур розглядають процес профконсультації як допомогу, передусім в життєвому самовизначенні. А самовизначення – як саморозвиток через інтеграцію ролей, середовища і подій в житті людини.

Дж. Холланд виокремлює шість різних типів, що дозволяють визначити "особистісний код" і співвіднести його з вимогами того чи іншого професійного середовища. І.С.Кон пов'язує самовизначення і самореалізацію з виконанням справи і взаємовідносинами з оточуючими людьми [5].

Багатоманітність різних концепцій викликана не тільки складністю цього питання, але і культурно-історичною обумовленістю реалізації самовизначення більшості людей конкретної країни, а також неоднорідністю населення конкретної країни, регіонів.

Сутність професійного самовизначення полягає в самостійному й усвідомленому знаходженні сенс праці і всієї діяльності в конкретній культурно-історичній ситуації.

Співвідношення понять "професійне самовизначення", "профорієнтація" і "профконсультація" виглядає таким чином. Профорієнтація є більш ширшим поняттям, що передбачає широкий комплекс заходів щодо надання допомоги у виборі професії. До неї належить і профконсультація як індивідуально-орієнтована допомога в професійному самовизначенні. І профорієнтацію, і профконсультацію можна визначити як "орієнтацію" школяра, тоді як професійне самовизначення більше співвідноситься з самоорієнтацією учня як суб'єкта самовизначення.

Професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, в якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Вибір майбутньої професії – є фактором подальшого розвитку особистості, визначення умов і засобів реалізації особистісних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення життєвих задумів, сенсу, цінностей. Для правильного вибору професії необхідне керівництво цим процесом. Керівництво вибором професії – одна з складних частин проблеми наукового керівництва суспільством.

Виокремлюють основні фактори, що утворюють зміст керівництва. До об'єктивних факторів належать: соціальний стан, матеріальне забезпечення сім'ї, рівень освіти батьків, виховання, економічне оточення, соціальний престиж професії та ін. До суб'єктивних факторів належать: вік, можливості суб'єкта, схильності, інтереси, здібності, наміри, мотиви, характер, темперамент, задатки та інші сторони особистості [5, с. 57].

Для ефективного керівництва вибором професії необхідно розібратися в сутності вказаних сторін предмета керівництва. Керівництво вибором професії неможливе без знання особистості, її структури. Особистість є надзвичайно складною. Вона володіє як набутими протягом життя якостями, так і біологічними властивостями (задатки, тип нервової системи і т. ін.). Знання динамічної функціональної структури особистості забезпечує наукове керівництво профорієнтацією. Особливої уваги заслуговує динаміка інтересів, схильності молодого людини в процесі навчання. Виявити індивідуальність, допомогти розкритися схильностям – необхідна умова вияву індивідуально психологічних особливостей з метою правильного професійного самовизначення.

Серед суб'єктивних факторів, що впливають на вибір професії, особливо виокремлюють рівень інтелекту людини, її здібності і спрямованість інтересів. Слід зазначити, що деякі автори вважають, що для кожної професії існують свої критичні параметри інтелекту, тому люди з низькими розумовими показниками не можуть успішно виконувати функціональні обов'язки певної професії. Окрім того, розвинутий інтелект дозволяє людині критично і реалістично співвідносити себе з вимогами, що висуваються, успішно навчатися, враховуючи досвід своєї професійної діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що вибір професії, професійне самовизначення вимагає високої активності суб'єкта і залежить від ступеню розвитку його контрольно-оцінної сфери.

Обираючи професію, старшокласники в більшості своїй орієнтуються, у першу чергу, на рівень прояву морально-вольових, інтелектуальних і тільки потім організаторських якостей.

Для правильного вибору професії необхідно визначити свої професійні інтереси і схильності, умовно це можна назвати "Я хочу", по-друге, оцінити свої професійні важливі якості, тобто свої можливості, стан здоров'я що можна назвати "Я можу"; знати, які професії користуються попитом на ринку праці, які з них перспективні, тобто, що сьогодні потрібно суспільству. Тобто "хочу" – це інтереси і схильності особистості, "можу" – це здібності і стан здоров'я особистості, "потрібно" – це потреби суспільства в конкретних спеціальностях, в людях певних професій. Поєднання цих трьох компонентів гарантує вдалий професійний вибір, і віддача від такої людини, як свідчать дослідження, буде 100%. Якщо нема інтересу до професії, то 85%, а якщо нема інтересу і здібностей, а є тільки окремі уміння і навички в галузі професійної діяльності, то користь від такої людини лише 30%. Отже, активний психологічний супровід є не тільки інформаційною основою професійного становлення, а й безперервним процесом вивчення, аналізу, розвитку і корекції суб'єкта професійного самовизначення.

До вибору професії слід ставитися як до однієї з найважливіших життєвих подій. Традиційно процес професійного становлення людини розглядається як низка стадій, пов'язаних з віковими етапами розвитку людини. Причому тривалість етапів залежить як від зовнішніх умов, так і від індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії.

Так, Є.О.Клімов виокремлює такі: фаза опантування: людина піклується щодо вибору професії або змушеної зміни і здійснює вибір; фаза адаптації: людина вже обрала професію і засвоює її; фаза адаптації: звикання молодого фахівця до роботи; фаза інтернала: досвідчений у своїй справі робітник, люблячий її, може цілком самостійно, надійно, успішно впоратися з основними професійними функціями; фаза майстерності: майстер своєї справи, добре відомий у своєму колі і за його межами, має високі формальні показники кваліфікації (розряд, категорію, звання, вчену ступінь та ін.); фаза наставництва: авторитетний майстер своєї справи: передає свій досвід учням, послідовникам [4, с.419-424].

Істотним при цьому є те, що зміна одних стадій процесу професійного становлення іншими не завжди буває жорстко

прив'язана до певного вікового етапу, біографічному періоду. Вона відображає психологічний вік професійно-особистісного становлення, розвитку і зрілості людини. Подібні проблеми і кризи можуть виникати і часто реально виникають не тільки при переході від однієї стадії процесу професійного становлення до іншої, але і на окремих стадіях цього процесу.

Дослідження свідчать, що точні вікові межі періодів професійного самовизначення важко встановити, оскільки існують великі індивідуальні відмінності в строках соціального дорослішання – одні визначаються з вибором професії ще до закінчення школи, до інших зрілість професійного вибору приходить лише в 30 років.

Окрім індивідуально-особистісних особливостей, які впливають на строки професійного самовизначення, до факторів, що детермінують цей вибір, належить приналежність до тієї чи іншої соціальної групи, а також гендерні відмінності в професійному самовизначенні. Так, на думку Е.О.Клімова професійний вибір визначається такими основними факторами: позиція старших членів в сім'ї, позиція однолітків, позиція шкільного педагогічного колективу (учителі, класні керівники та ін.), особисті професійні і життєві плани, здібності і їх прояви, уміння, досягнутий рівень розвитку учня як суб'єкта діяльності, домагання на суспільне визнання, інформованість щодо тієї чи іншої професійної діяльності, схильності [4, с.124].

Є.О.Клімов підкреслює, що це не одномоментний акт прийняття рішення, а постійні вибори, що чергуються. Найбільш актуальним вибір професії стає на етапі ранньої юності, але проблема ревізії і корекції професійного життя людини є актуальною і в подальшому [4, с.138].

Первинна професіоналізація(включає в себе набуття професійних умінь і навичок, необхідних для успішного початку професійної діяльності, тобто набуття спеціальності) особистості починається в дитячому віці, в межах дошкільної і шкільної підготовки. Її сутність полягає в засвоєні загальнозначущих соціальних і професійних цінностей, таких як престиж тієї чи іншої професії, її суспільна значущість.

Професіоналізація особистості за своєю суттю є соціальний процес, що є невід'ємним компонентом загальної соціалізації особистості. Соціальний характер професіоналізації зумовлений соціальним сенсом професійної діяльності, що виникає в ході суспільного розподілу праці .

Професійна соціалізація – це процес, завдяки якому людина залучається до певних професійних цінностей, включає їх у свій внутрішній світ, формує професійну культуру і свідомість, об'єктивно і суб'єктивно готується до професійної діяльності [9, с. 78].

Професіоналізація особистості має соціальний характер, оскільки здійснюється завдяки діяльності певних суспільних структур і соціальних інститутів. Соціальними агентами професіоналізації є сім'я, загальні освітні заклади, соціальні організації і трудові колективи, держава в цілому.

В сучасному світі проблема становлення професіонала – це, перш за все, проблема особистісного і соціального розвитку майбутнього фахівця як суб'єкта соціального впливу. Розвиток особистості (її спрямованості, компетентності, гнучкості, самосвідомості) визначає вибір і підготовку до професії, і разом з тим, сам цей вибір і розвиток професійної діяльності визначає стратегію розвитку особистості.

Успішний особистісний і професійний розвиток дає можливість прогнозувати психологічне благополуччя, задоволеність життям і особистісне зростання кожної людини в сучасному світі

Вибір професії – справа особистісна. Уважаємо, що особистісне самовизначення – це знаходження свого образу "Я", постійний розвиток цього образу, затвердження його серед інших людей. Особистісне самовизначення є вищий прояв життєвого самовизначення, коли людина є господарем ситуації і всього свого життя. Обираючи професію, людина обирає життєвий шлях і стиль життя. Вибір професії визначає і матеріальний добробут, і ступінь свободи творчості. Від успішності кар'єри залежить рівень задоволеністю життям у цілому. Таким чином, по-перше, професійне самовизначення є частиною особистісного самовизначення, по-друге, професійне і особистісне самовизначення пов'язані і взаємодіють один з одним. В психолого-педагогічній літературі виокремлюють два основних підходи до проблеми професійного самовизначення. З позиції першого під професійним самовизначенням розуміють вибір професії. З позиції іншого, під професійним самовизначенням розуміють одну з форм самовизначення особистості в цілому.

Психологічними умовами, що складають основу професійного самовизначення є: усвідомлення цінності суспільно корисної праці, загальна орієнтація в соціально-економічній ситуації в країні, усвідомлення необхідності загальної і професійної підготовки для повноцінного самовизначення і самореалізації, загальна орієнтація в світі професійної праці, виокремлення подальшої професійної мети(мрії), погодження мрії з іншими важливими життєвими цінностями (сімейними, особистісними, вільним часом); знання цілей, знання щодо внутрішніх перепон, що ускладнюють досягнення мети, що обирають та ін..

Висновки. Отже, погоджуючись з міркуваннями вчених, зазначимо: професійне самовизначення – тривалий, динамічний, багатоплановий процес самореалізації особистості, який детермінується соціально-економічними, соціально-психологічними, суб'єктно-особистісними, індивідуально-особистісними факторами. Він включає в себе декілька стадій, серед яких особливу роль відіграє стадія опантанта. Саме на цей період припадає всебічний розвиток молодого людини. Формування реалістичної життєвої перспективи вимагає врахування індивідуальних особливостей (схильності, темперамент), статевих особливостей, потреб школярів у спеціальній профорієнтаційній інформації. Слід зробити висновок, що провідне значення в активізації професійного самовизначення мають суб'єктивні фактори пошуку, набуття професійної ідентичності суб'єкта праці. У зв'язку з цим, особливістю особистості, яка саморозвивається і самоактуалізується, стає більш чітке усвідомлення як внутрішніх (суб'єктивних), так і зовнішніх (об'єктивних) факторів, як з точки зору розуміння динаміки професійного становлення, так і з точки зору педагогічного впливу на її подальшу долю. Таким чином, ми бачимо необхідність проведення зі старшокласниками спеціального курсу "Професійне самовизначення".

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балл Г.О.* Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації у контексті гуманізації освіти / Г.О.Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9. – С.1-7.
2. *Гинзбург М.Р.* Психологическое содержание жизненного поля личности старшего подростка / М.Р. Гинзбург // Мир психологии и психология в мире. – 1995. – № 3. – С.21-28.
3. *Зеер Э.Ф.* Психология профессий / Э.Ф. Зеер. – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. *Климов Е.А.* Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Р. на Д.: Феникс, 1996. – 304 с.
5. *Кон И.С.* Психология старшеклассника / И.С. Кон. – М., 1980. – 191 с.
6. *Маркова А.К.* Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М., 1996.
7. *Митина Л.М.* Психология труда профессионального развития учителя / Л.М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 320 с.
8. *Пряжников Н.С.* Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М.: Издательство "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 256 с.
9. *Столяренко Л.Д.* Педагогическая психология / Столяренко Л.Д. – Ростов н\Д, 2000.

Подано до редакції 22.11.2010
